

Türkistan Edebiyat Antolojisi Örnek Kitabı : 1

YANIK TÜRKİSTAN

Kaşgarlı İsmail Cengiz & Dilaver Han Törem

Muhterem
Muhammed Emin Yolemi
Beyge saygilarimla

~~Dilaver~~

Kaşgarlı İsmail Cengiz
Dilaver Han Törem

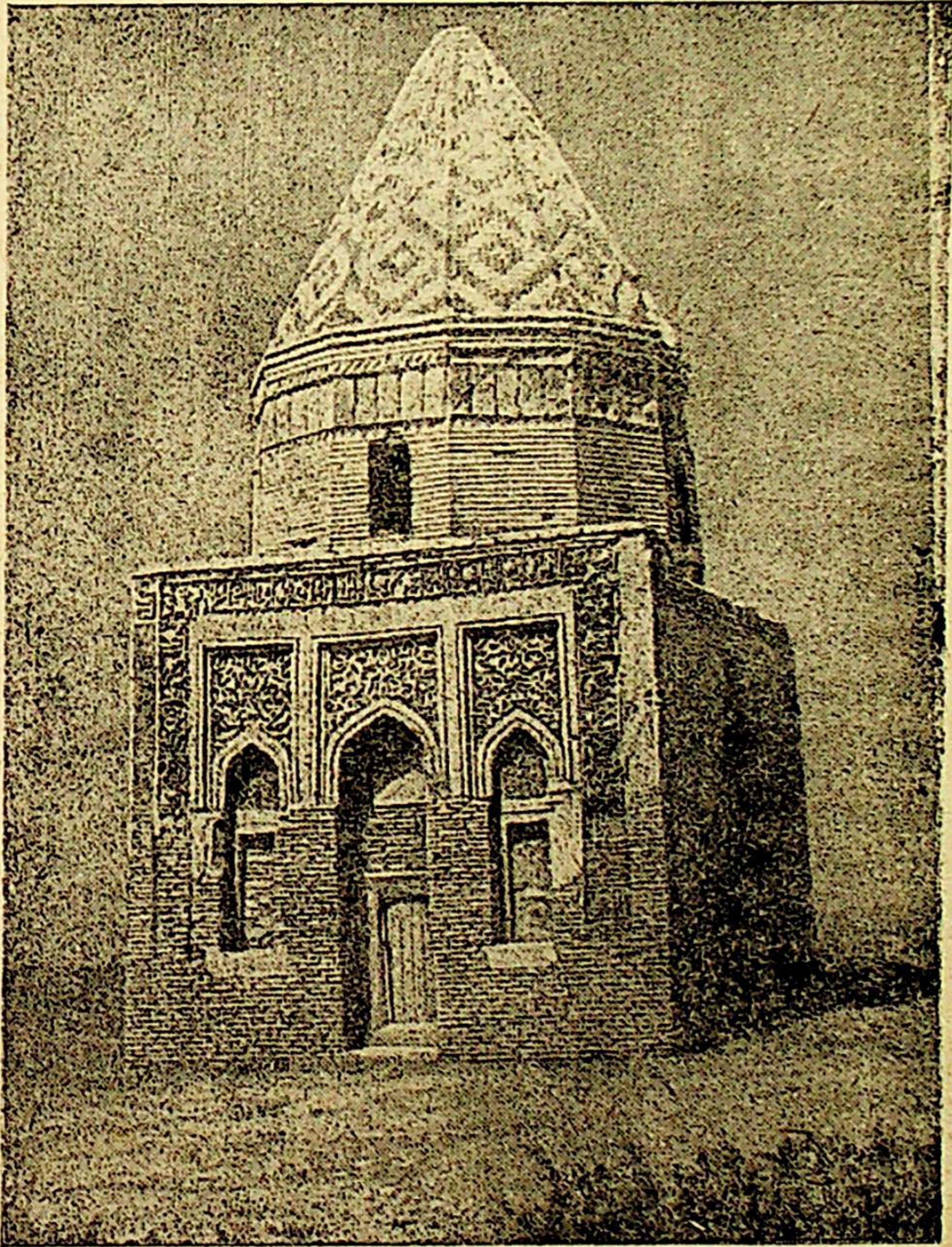
559

Yanık Türkistan

Türkistan Yayınları, No. : 1

«Her türlü hakkı mahfuz olup,
Türkistan Yayınevine aittir.»

✓ Yayınlayan ✗: Türkistan Yayınevi, ✗
P.K. 35 Beyazıt - İST.
Baskı Tarihi : 1980
Dizgi : Emek - Tepe Matbaası.
Baskı : Nurdoğan Matbaası
Mücellit :

Ö N S Ö Z

Bu kitap, fazlaca üzerinde durulmayan «Türkistan Edebiyatı» nı küçük örneklerle tanıtmak maksadıyla «örnek kitap» hüviyetinde hazırlanmıştır.

Aslında teferruatlı ve kaynak teşkil edecek «Türkistan Edebiyat Antolojisi» üzerinde bir çalışmamız vardır. Elinizdeki bu kitap da, hazırlığı içerisinde olduğumuz Antoloji'nin birinci örnek kitabını teşkil etmektedir.

Ancak şunu peşinen söylemek gerekir ki, kitaptaki şiirler ve lehçe farkları üzerinde ve kitabın sonunda hazırlamaya çalıştığımız söz dizini üzerinde ilmi yönden fazla bir çalışma yoktur. Ancak yorucu bir çalışma sonucu güzel bir netice elde etmek mümkündür. Bu hususta, antoloji çalışmamızda fazlasıyla ağırlığımızı koymaktayız.

Kitaptaki şiirlerin bir kısmı Uygur lehçesindeki kril alfabesinden tercüme edilerek latin alfabesine lehçe bozulmadan çevrilmiştir. «Abdulgafur'un şiirleri» Bir kısmı ise, eski Türkçeden yine lehçeye dokunulmadan latin harflerine tercüme edilmiştir. Lehçeye dokunulmamasındaki maksat, birincisi, eski türkçeyi tanıyabilmek, ikincisi, yeni türkçe ile mukayese imkânı yaratmak, üçüncüsü, eski türkçenin muhafazasını sağlamak, dördüncüsü ise, Türkolojiye hizmet eden ilim adamlarımıza ve Türkolojiden zevk duyan okuyucularımıza kolaylık sağlamaktır.

Bir takım eksikliklerin olduğunu kabul ederek okuyucularımızın affına sığınıyoruz.

Hocalarımızdan ve okuyucularımızdan arzumuz, bu tür çalışmalar hakkında tavsiye ve dileklerini bize bildirmeleridir.

Kaşgarlı İsmail Cengiz
İstanbul - 1979

KEBİR

Meptun kilgân çağda idir, kir,
Bir kebirge boldim men esir
Meptun kildi kiya taş ara--
Meptun kildi mungluk bir kebir.
Men turimen kebir beşida
Közüm turar kebir beşida
Efsus, ölgen eken algur kuş,
Efsus, manğa teng tuş yaşıda.
Edilgendi kebirge beşim,
Tökülgendi kebirge yeşim.
Şu kebirdin çıktı bir nidâ
Tağu-taşlar ting şap turdi, cim.
Ölgen eken! —deding nemişke?
Ülgirmisem kepen kiyişke,
Ölgen eken, deding bu tilim—
Barımay tursa öldüm deyişke.
Yak men heli ölgen emesmen,
Yak men hergiz öldüm demesmen.
Yarım hayat, diyarım hayat;
Ölüm neme, uni bilmesmen.
Ölüm neme? —Mengü közüngni jumuş,
Ölüm— ana tuprak koynida turuş.
Heyran kalma kebirge karap,
Bu sevdaga salgan şu uruş...
Sevdanı tekrar sorar sen,
Tingrikarsen, hiyal sürersen.
Eytip bersem kandak bolginin,
Eytip bersem derhal bilersen.
Yavni sürduk bahar mezgili,
Yaşağanda yaka jut teli.
Yamğur bolup yağar edi ok,

Eşu künler untulmas heli.
Uruş neme?, bilmeyen uni,
Ta mengülük körmigin şuni,
Uruş--vaba!-- Köydürmek üçün,
Tilin sozğan apet yalkuni.
Men öltürdüm yavni, yar hekki,
Bağlar hekki, bu diyar hekki...
Men öltürdüm, yolumğa karap,
Çaç tariğan en, nigar hekki,
Öltürmiseng öltürer ular,
Öltürüşni ügetken şular.
Bavak hekki, bovilar hekki...
Yerge mehküm boldi u şumlar.
Duniya izdep kiliç bisidin,
Anilarni çapti köksidin.
Kilmişiga talik tartkuluk—
Hatta kaçti kölengüsidin.
El-alemke devrigen otlar,
Sürületti kara bulutlar,
Heli, heli ketmes yadimdin;
Yavni yengen şu yaka jutlar...
Kökriğimke kadaldi bir ok,
Sen türölüp jikildim yerge,
Adaşkan ok kilip ötdi dok,
Koynum toldi kanga soğ terge.
Netey ahir ahir çelišta
Bir jikiliş nesipku erke...
«Çarçap kaldi--dedi mu balam»--
Mening eziz, ak çaçlık anam.
Moşu yerge meni yat kuzup,
Yaki alsun dedimu aram?...
Men tuğulğan yerni körüp ep,
Deken bolsam kerek yatay dep.

Bu yerlerde yatmışım için,
Bolğan çeği şu sözüm sevap.
Öldi deme, bolsang vapadar,
Kollirimmi kildim yavğa dar.
Bu yüksekte yatkuzdi Veten,
İşlirimdin bolup heverdar.
Men ölmidüm--ölmescmen hergiz,
Şu ölümge mehkümdur (...nist).
Men ölümni yengen er tursam,
Öldi... degen manga yakmas dit.
Köptin özem yar yoliga zâr,
Hever yetküz bolsa intizar.
Cenge söyüp ketkendim, birak--
Yar söyüşke edi kârizdar...
Öldi deme, keler manğa har,
Yar hayatken--manga yaşaş yar,
Hever yetküz mening halimdin,
Çala kalğan talay gepim bar.
Öldi deme! Ölken emesmen,
Ölüm neme uni bilmesmen.
İzdep köpsen, izdep jurer yar,
Ölsemmu, gör öldim demesmen.
Yak, men heli ölgen emesmen,
Tenimdin can bölgen emesmen.
Sendek tolğan algur çeğim bu,
Birak sendek külgen emesmen...»
Şu kebirdin ukuldi bu sir,
Şu kebirge boldum men esir.
Şu sirlandin jürigim zeda,
Köz aldımın Ketmes şu kebir... / Abdulgafur Kutluk

(*) Bu şiir bir Uygur Türk şairi olan Abdulgafur'un Alma Ata'da neşredilen **Gül ve Köngül** adlı eserinden alınmış olup, şiir uygur lehçesinde kril alfabesiyle yazılmıştır.

B A H A R

Kökta kaliğaç süzüp kanat kakkanda,
Yerdin kiya ünüp kiya bakkanda.
Bir rivayet keler mening yadimğa,
Yerni yalap su kiyğitip akkanda.

Kümüç çaçlık mening moman Seydihan,
Nemişkidu baharda gem yeydiğar
Aptap sunup, tam yakilap oltirip,
Manğa mundak rivayetni deydiğan:

«Bu yezida burun bir kiz bar eken.
Kançe jikit anga intizar eken.
Kündüzi Kün heridari bolsa gör,
Ahşimi Ay kedimige zar eken.

Eşu kizni helik: «Bahar» -deydeken,
Güldek hösün Baharğa yar deydeken.
İllik çiray, köng könglining aldida,
Hetta kengri kökni öl: «tar» -deydeken.

Bahargülning dehan eken jigiti,
Şu jigitke halis eken niyiti.
Koş kölipni mahtişip öl deydeken,--
Her dohmušta--yezimizning zeniti.

Gayivane bir bay «aşık» boluptu,
Kiz işkida dili «dertke» toluptu.
Kiz kelbige yoşurun yol tapalmay,
Kündin künge «sargiyiptu» soluptu...

Tün yerimda bay ornidin dest turup,
Kiz öyige kirip keptu basturup.
Kiz anisin bağlatkuzup, deptu bay:
«Çidalaymen men, anangni asturup?...

Kiz gezepte: «Ey jurigi taş!» --deptu--
«Kurumaydu közlirimdin yaş!» --deptu.
Annamni yeş! Bardur sening anangmu,
Anemni yeş! Bolsa sende baş» --deptu.

Bay terepke kelgende kiz etilip,
Gezivige nepret seldek ketilip,
Heyel kilmay urulgan kang piçaktin,
Yumran köksi ketken eken titilip.

Sumbul çeçi söretlerge yepilip,
Çokan cala bolup kaptu tekilip
Ahu közi kangkip çikip pelekke,
Kaptu tünge çirak bolup yekilip.

Akkan yeşi erik tolup su bolup,
İkki yerdin kötiriliptu ho bolup.
Meçnun talga ülke bergen belliri,
Kaptu yerge su ötkezküç «no» bolup.

Şundin beri gül makani keng bolup,
Adem uçun kulli gülşen cem bolup.
Kalğan eken gül-giyaning hösnige
Kizning keni temip yakut reng bolup.

Uning işki çeçek bolup eçilip,
Tursa örük sahliridin çeçilip.
Uning levi destihanni bezeptu,
Goya tilim koğun bolup piçilip.

Bolmapteken bahar, demek eslimu,
Bilmekteken uni insan neslimu.
Bahar güldin ronak tepip yaşniğan,
Mehman bolup kelgen bahar peslimu...

Bahar kelip, dilimğa zok sepkende,
Yumşak şamal gül şehini ekkende,

Bahargülüm keler mening yadimga,
Bahar peçli dil tarini çekkende...

Kökrigige güller takap guççide,
Bahar yaşnap turar kundüz-keçide.
Teverrüktür şunğa bahar bizlerge,
Her daima pesilerning içide.

Bahar keldi! Arzu-ümüt bilen şat,
Bahar keldi, purak sepip yenişlap,
Bahar keldi, bahardiki şatlikni
Uçar kuşlar keler bizge beğişlap.

Bahar keldi, kucak-kucak gül bilen,
Idir, kirğa yeyip yeşil gilemni.
Şu gülbahar eytar çin köngül bilen
Genimet bil dep didarni hem demni.

Men körimen uni künniing közidin,
Men körimen gözellerning üzidin.
Körinidu bahar mening közüme,
Ademlerning eytkan jürek sözidin.

Söyüp turup bahar, yerning betidin,
Gül açidü gunçilarning ketidin.
Bahar manga körünidu bovakning
—Dedi moman— külkisining çetidin...»

Kökte lenta bolup çakmak çekişi,
Suçilarning yerge kökrak yekisi,
Bahar bolup közliringa körüner,
Humar közning yerdin kiya bekişi.

Torğaylarning leplep kanat kekişi,
Kirğak söyüp, suning tolup ekişi,
Yen kökside altun orden emesmu,
Bu pesrining serik sebde tekişi?

Bahar! Seni çin kelbimdin söyümen,
Bovak, ana kökrikini söygendek,
Bahar! Dildin sanga şunçe köyümen,
Yüsüp goya Zûleyhağa köygendek...

Abdulgafur Kutluk

(*) Kril alfabesinden çevrilmiştir.

PACİE!... (*)

Pacie— ömürge ölüm tileydu,
Pacie— ömürge piçak bileydu.
Pacie— alemge salğan carahet,
Ademler paciasız künni kineydu.

Bulutlar parçe-parçe bolar kekilip,
Tenini tilğaça çakmak çekilip.
Eşu peyt koş perzent bilen bir ana,
Gemide titirişip turar tikilip.

Üzide korkunuç közide teşviş,
Nemige şunçilik taketsizliniş.
Nemige şunçilik titirişer ular,
Heyranmen yutida bolmattiği kiş.

Hava güldirlise kara kûmşak kız,
—Samulet ana!— dep açatti eğiz,
Anining «Yak!» sözi çıkmay yerilip--
Gemini silkidi bomba şunçe tiz...

Etrafni kaplidi tüş kebi tütek,
Yeriliş yer boylap yayatti etek.
Bombilar yer yutup pürkise kökke,
Toş, topa pelenkte bolar pay - petek.

Gül-giya berkini ekken edi gem,
Tağu-taş ingirar kirpigide nem.
Hettaki yermu hem taki yarilip,
Almiğan bolgidi bunçe egir dem...

Kongüldin közdin yirak geme hem,
Bir oçum tömürge bolğan edi yem.
Yaşniğan notini yiltizdin kiyip,
Şu tömür salğandi musibet-ölüm.

Çüşkeşe gemining üsti örülüp,
Körmigen capani kördi törülüp
Balining beşiğa çüşken bu dehşet,
Tarihte kamdin-kan kalar körünüp.

--Ana, ana!-- detti kiz, — közüngni aç!?
Kolida ingratti bovak yalingaç.
Üzliri totirip, çışı kirişip,
Yatatti ana cim, çugulğan ak çaç...

Bovakni kötirip, yette yeşida,
Turar kiz anining öksüp beşida.
Taşlarmu yerilip hetta çak keter,
Begünah ködekning tomğan yeşida.

Bovakning levide âgiydu ak süt,
Gemini baskanda kangcık kara düt.
Süt uyup kalğandi ana köksida,
Şu süttin başlinar tehi sorak-sot!...

× × ×

Şah kuyaş yerge zer kuyma kuyatti,
Teptidin kiz teni tangni tuyatti.
Kuyaşning hösnidin anisin körüp,
Yaş bilen şaptuldek menzgin yuyatti.

Her seher yaş bilen yuyulup üzi,
Tirilip eçilar... karikat közi.
Bovakni bağriga baskan şu kizning,
-Nan-nan!-dep çikatti birinçi sözi.

Yürüp u tentirep sersan bolatti,
(Tengşelmes tengdirdin heyran bolatti.)
Tohuning riskidek burda nan üçün,
Koçimu-koça u veyran bolatti.

Ah, bala, bovakni haman kötirip,
«Nan!» sözün tekrarlardı ünliri pütüp.
Közlerge köz tikip meyüs telmürüp,
Sol kolin sozar u bir neme kütüp...

Nan tiler bolmiğaç uning amiti.
Bolmiğaç eğiler uning kamiti
Özgüğe eğilip kol sozup yürüş--
Devirge şikayet, eyip namidi...

Guvaçı boluştin baş tartkanda kün,
Kanatsız kargidek konar edi tün.
İngiğan bovakni kucaklap halsiz,
Keler kız va ner dem «uh» deken bir ün.

Gemide yasalğan mumngluk bir kebre,
Kebirdin yürekke urular derre...
Kebirge kelgende bovak tekilip,
Kebirni tatilap tartatti nere...

Bovakning naliğa kim u eyipkar?
Bovakning yoliğa kim u kurgan dar?!
Duniyağa endi köz açkan götekke
Şunçe keng alemni kim u kilğan tar?!

Ularning makani, öyi şu -mazâ,
Şu mazâ açturar ahşimi haza,
Kelip bu duniyağa, ketmek istetti,
Köz eçip körgende bolayu-kaza.

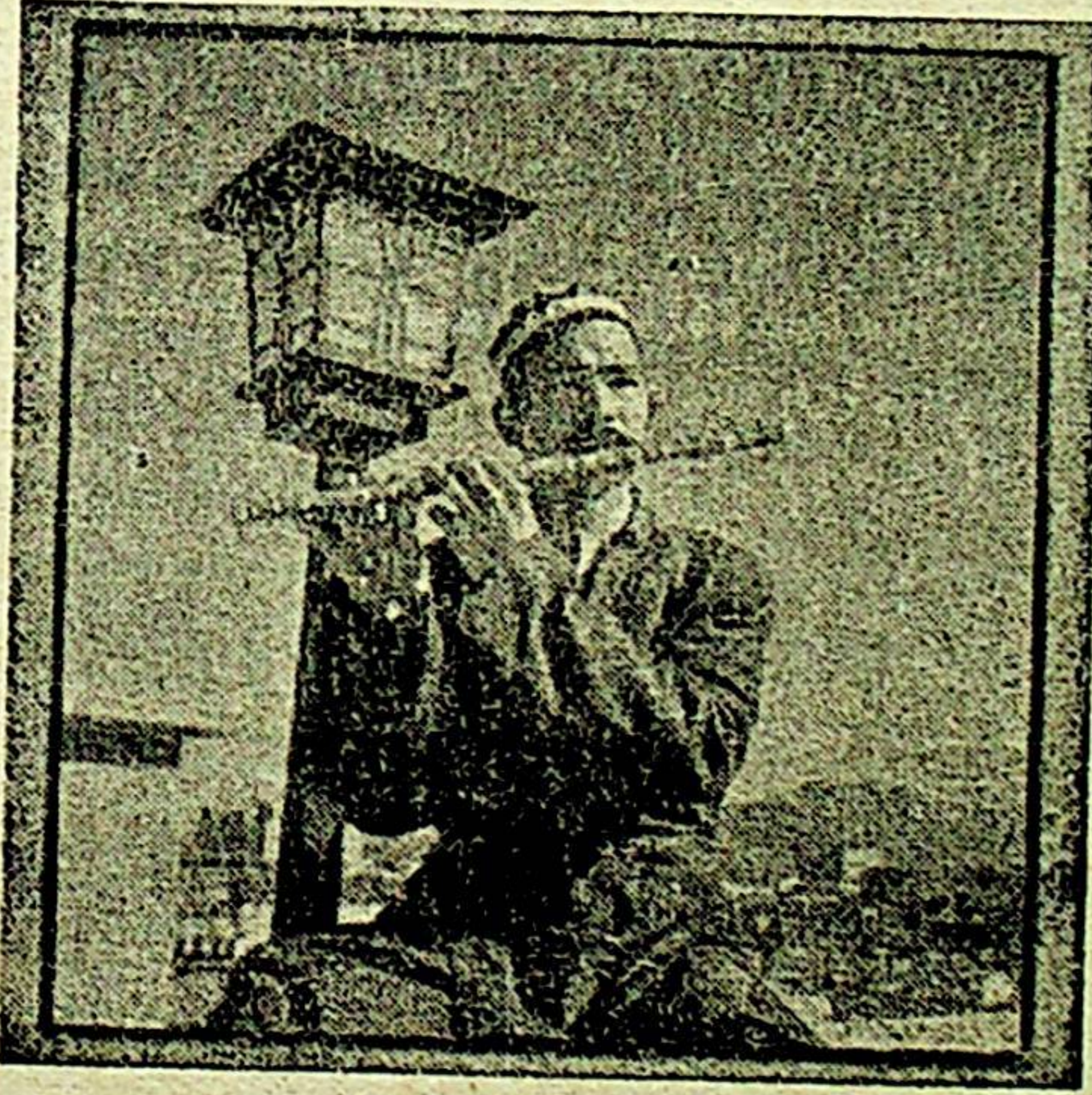
Ay nuri körpe bop tenin yögeydu
Memikin-uhlisa gemi tükeydu.
Tangni u oygıtıp yene nan dese,
Demigin ularni yutka ögeydu!...

Bulutlar gükirise keler yadiğa,
Beşiğa sayiven ana aldığa,

Eh, eſu gemguzar ana emes mu,
Yetküçi balining ahu-dadiğa.

Hökmini bir küni okar bu dövir,
Pütkende kökside taket ve sevir.
Ot açkan! Ot bilen oynaſkan ahir--
Yaſaſka ülgürmes özige kebir...

Abdulgafur Kutluk

(*) Kril alfabesinden çevrilmiştir.

KİŞEN (*)

Kişen gevdemdeki izler, bukün hem ketgeni yoktur.
Temir barmaklarının dağı, bütkül ketgeni yoktur.
Ne müdhiş, ne savuk-menhus, ne kızganmas kucagın
bar.

Beşer tarihinin her safhasında kanlı dağın bar.
Yumulmuş közlerinin herbiri bir elni kayreyler,
Fakat bir barlığındır kim, bütün barlıkni zehreyler.
Kulup birlen senin erkinde köp yıllar kalub kittim...
Fakat her tebrenişden kurtuluşlıkni ümid ettim.
Kişen! gevdemdeki dağın henüz hem bitkeni yoktur.
Fakat bütkül kutulmakğa ümidim emdi artıktır...

ÇOLPAN

(*) Bu şiir de «Kozğalış» şiirinin yazıldığı devirde yazılmış olup
Kişen'in anlamı ise «zincir» demektir...

KOZGALIŞ (*)

Ey, sen meni hakir körgen, tüben degen efendi!
Ey, üstümde bir ömürge hoca bulmak istegen..
Ey, boynınga kişen salıb helaketge südregen..
Közlerinni zehirletib oynatmağıl, bes emdi!
Kişenlerin zeng baskandır, sergek bol kim, uzulur;
Tamırında kozğalışnın vahşi kanı köpürdi,
Eski fikir, ananeler emdi bütkül uzuldu,
Ya bitermen, yakisenin saltanatın bozulur.
Ey, sen meni kul ornunda işletgüel efendi.
Titre, kork kim bağlık kulin baş kötergen küç emdi.

ÇOLPAN

(*) 1897 - 1938 yılları arasında yaşayan hürriyet şairi Çolpan, bu şiirni Sovyetlerin Türkiistan'da halkın galeyani karşısında, mecburen oyalama siyaseti güttüğü tahminen 1924'e kadar süren kısa bir devre içinde yazmış olup, Kozğalış'ın anlamı ise «Ayaklanma» demektir.

KÖNÜL (*)

Könül sen munçalar nege
Kişenler birle dostlaşdın
Ne feryadın, ne dadın bar.
Neçin sen munça sustlaşdın?..
Hakaret dilni ağrıtmaz,
Tübenlik mengi gitmes mi?
Kişenler parçalanmas mu?
Kılıçlar indi sımas mı?
Tiriksin, ölmegensin,,
Sen de adam, sen de insansın!
Kişen kiyme,,
Boyun iğme,,
Ki sen hem hür toğulğansın.

ÇOLPAN

GÜZEL TÜRKİSTAN (*)

Güzel Türkistan senga ne boldu
Sebeb vakitsiz güllarin soldu...

Ah... güllarin soldu.

Çemenler barbad, kuşlar hem feryad,
Hemmesi mahzun, bolmazmidir şad

Ah... bolmazmidir şad.

Bilmem niçin kuşlar ötmez bahçeleringde...

Ah... bahçeleringde.

Birliğimizin tebranmaz taği,

Umüdimizin sönmaz çiraği,

Birleş ey halkım, kelgendir çaği,

Bizinsen imdi Türkistan baği,

Kozğal halkım.. yeter şunca cevr-u cefalar.

Al bayrağingni kalbing uyganin,

Kulluk esaret barçasi yansin,

Kur yengi devlet, yavler ortansın,

Osüp Türkistan, kaddin kotarsin,

Yayrab yaşna öz vatanning gül bağlarında...

Ah... gül bağlarında.

ÇOLPAN

(*) Bu şiir, Taşkent'te 1924 yılında Bolşevik sansürüne rağmen yazılmıştır.

TÜRKİSTAN KIZI (*)

Seyri gül eylep çemende her seher gülnar kız,
Aldı könlümni cıl ve birle dilberu dildar kız...
Anberın sâçi bile âhu közini oynatıp,
Sünbül, nergisni kul eylep güzel reptar kız...
Baybırıp aktımı berdim, kıldım selam,
Lütpe eylep suâlâ berdi cuvap gözleri humar kız...
Taşlamak bir iki sözni oylapidim,
O nepis lebler bilen mundag didi huş yar kız...
Türk kızimen, Asil Türk şanığe layık imes...»
İfpetini sağlamağan ahlakıda naçar kız...
Türk kızı lazım oralğay ğunça dek ippet bilen,
Bolmiğay hem payimal her şermende ağyar kız...
Anlağaç bu sözni Ziya, eyldi Tehsın Ana,
Çünkü Türklük şanına yakışangni kildi sözü rast
dena kız.

Ahmet Ziyayi

(*) Türkistan'da komünist işgalinden sonraki Türk kızının iffet, namus anlayışını dile getiren bu şiiri Ziyayi, 1949 yılından sonra dile getirmiştir.

GÜZEL TÜRKİSTAN (*)

Otleri reyhan, daim gül enşan
Havası yahşi, behiştten nişan
Yurtum, mekânım, rahatli bağım,
Tuğulgan cayım, güzel Türkistan
Tuğuldum sende, östüm köksünde
Terbiyelendim tatlık sütünde
Seni gülletiş, seni östürüş,
Vijdani karzım Güzel Türkistan...
Kindikim kani sende tökülgan,
Mihriban anam sende komulgan,
Güzel toprağın, şirin suların,
Balam hayatım Güzel Türkistan...
Sen içen kançe cefâlar çeksem,
İşlep yolunda dünyadan geçsem
Terâkki kılсан; onu bir körsem,
Şudur miradım güzel Türkistan...
İcat boldı zamanda Atom,
Halkım bilimsiz, ne kılای yurtım?
Oyğanırmiken, ya uhlarmiken?
Fikir şudur Güzel Türkistan...
Nipakdan tuğulgan şu eledilü,
Şuna açılmas ümiden gülü,
Bilimsiz nâdan keçgen çağlarımge
İçen içen yandım Güzel Türkistan...
Dir Ziya.. Tökme elnın yaşını
Bilimden tüzelt halkın könlünü
Açıldır şundan bahtın gülünü,
Tenim hem canım hem Güzel Türkistan...

Ahmet Ziyayi

(*) Bu şiir Doğu Türkistan'ın komünistler tarafından işgal edilmesinden sonra yazılmıştır.

BEHAR HAVASI (*)

Himalâya şu aldımndan çekil bir yakka
Karakuram özünni tart yolden yirakka
Karanğutağ sen mu sürül biraz uzakka
Salkınlasun yürekimnin otluğ yarası
Kelip mana güzel yurtnın behar hevası...

Çiçekledi güzel yurtnın uçmak bağları
Gülzar oldu çukur orman igiz tağları
Keldi yurtnın canu-tenge rahat çağları
Canım ister bir körünse yurtnın karası
Esip kelse ipar yıdliğ behar havası...

Tüşmu idi bağlar ara kezgen çağlarım?
Heyalmidi uşol uçmak kebi bağlarım?
Kayda kaldı can yaylağı cennet tağlarım?
Akıp ketti kayelerleğe kevser deryası?
Kaysı yakka esmektedir behar havası...

Yat keledur yat illernin yeri hem suyi
Gamhânedur dilge yakmas bağı hem öyi
Veyranedek körünmekde şehri hem köyi
Yurt kayğusu yurtsızlarnın ruhi gızası
Heyalidin ketmes yurtnın behar havası...

Yurtdın yirak, candın yirak bu öksüz tenler
Yat yerlerde yaşamakda cansız bedenler
Ceger kanı, kayğu hasret içken, yiğenler
Derdimiznin yurtdın başka yoktur devası
Can bergüsi bizge yurtnın behar havası...

Baykuş yatur veyran bolğan bağlar ornıda
Cehennemdur o uçmakdek tağlar ornıda
Bülbül hâmuş, vakiraydur zağlar ornıda

Terim derya boldı, mâsum kanlar deryası
Zeher boldı canğa şifa behar havası...

Toprağıda kaynamakta şehidler kanı
Hevası da yanrar mezlum millet fiğânı
Vetenperver erler bile toldı zindanı
Her seati bir kıyamet şuru-ğavğası
Semum yeli bolup esti behar havası...

Kayğımağıl Buğra, «Veten azad bolgusu»
Yakın künde vahşi düşmen berbad bolgusu
Veten yene uçmak kebi âbad bolgusu
Kökreğiğe basar seni veten anası
Karşılایدur seni yurtnın behar hevası...

Mehmed Emin Buğra

(*) Bu şiir 1949 yılında Doğu Türkistan'daki kızıl Çin işgali dolayısıyla Doğu Türkistan'ı terkettikten sonra 1951 baharında Keşmir'de yazılmıştır.

ÇİÇEK KÜLGENDE (*)

Bahtımda kara çeğmek künlerde yeşilmes mu?
Yıldızlı cerehatlar hasretle teşilmes mu?
Derdimğe yeter derdmend dünyada tapılmas mu?
Tahde kara hatnın safhası yapılmas mu?

Könlüm bu çiçek güller külğende saçılmas mu?
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Kış dağını almakka kelğende behar merhem
Gül, lâle, çiçek, sünbül, uz mayse, yeşil köklem
Bir sahnı gilem yayğan rengin tüs alur âlem
Şohlap açılıp kuşlar sayrar süyünür herdem
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Yer bağı irip kökler ketgeç yüzidin muz kar
Issiğ yel esip yumşap çıkarur eşcar
Gül kaşıda bulubül kış destanın okup sayrar
Her canğa berip kuvvet su, yol yol akıp yayrar

Könlüm bu çiçek güller külğende saçılmas mu?
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Âlemğe tolar hoşuk eyyami behar olsa
Amma bu yürek körmes dünyağa deva tolsa
Yaş gonça açılmasdın gül faslıda nah solsa
Külfet, elemû gamda dâyim beli oştulsa

Könlüm bu çiçek güller külğende saçılmas mu?
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Gül külganidek men hem külmekni heves kıldım
Köklemğe karap şirin bir kança nefes kıldım
Bais şu bolup özni son bendi kafas kıldım
Bendimni açay dep ah urğansarı tes kıldım

Könlüm bu çiçek güller külğende saçılmas mu?
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Dünyadun ötermenmu bir şad bolalmasıdır
Gam hardukıdın âzad bir tin mu alalmasıdır
Derdimni sınürmekçün içimğe solalmasıdır

Könlüm bu çiçek güller külğende saçılmas mu?
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Dünyadaki devzahdin canlığ çıkışım barmu?
Zindanda eda kılsam ikinci başım barmu?
Yardemçi tügül, halim tınşarğa kişim barmu?
Toprakta kömülsem hem düşmenğe işim barmu?

Könlüm bu çiçek güller külğende saçılmas mu?
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Her köz açışım birle otlarda yanar öpkem
Her lâhzada bu millet başdın keçürür matem
Düşmenğe oyunthane bolmakta aziz ölkem
Bu facia manzarğa kaydağ çidasan adem

Könlüm bu çiçek güller külğende saçılmas mu?
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Kirpikle süpürğenni biğane basıp yürse
Bağ içre kirip reyhan, güllerni kesip yürse
Uzmekke közüm kıymay koyğanni kısıp yürse
Men zindan ara düşman kasrında kezip yürse.

Könlüm bu çiçek güller külğende saçılmas mu?
Ermanı tola dil hem bir merre açılmas mu?

Fethi Erkin

(*) Komünist hapishanesinde yazılmıştır.

ÇİN YÜREK SÖZ (*)

Ey ana vatanım Türkistan
Koynunda tuğuldum gönlümg Gülüstan
Çin gönlümden süyümen seni.
Tâ mengu tilimden tüşürmey seni...

Tehi yaşlıkım kanmiğan o çağım,
Tüşümde körgendim karabulut çağni
Giçer deydu tişlerim çaknap,
Közem açıp körgendim o kâhır zulmeti...

Hıtaylar hemmeğe boldi hükmirân
Bağrında aktılar derya derya kan
Bu minen ejdadımen cesurlukini,
Zinhar unutma o mertlik hâkâni...

Ezelden Çin seddiğe karağan idim
Paylakçı şiş bolap kudaldım düşmen közige
Jütumdan ayrıldım «milletçi» bolap,
İşenmey kelgendim mekkar sözige,

Ötti jıllarım kaygılık hasret,
Yürekim kandır tehi külmedim
Köysen mi cudalık devzeh otida,
Yana turmay yürümen yurtum yolida...

Evazım kulakta yetkenge kadar,
Küreşten yılmaymen atlanıp çıktım
İşte kolumda kısas hançeri
Atamdan dua alıp şahlanıp çıktım...

Azatlık bahtım için canı can yurtum
Bu minin atımın kaytmas atimen
Izıp yencip taşlaymen şu hitaylerni
Bu senge bergen çin yürek sözüm uyğur balası...

Uygur BALASI

(*) Bu şiir, Uygur edebiyatının en yenilerinden olup, Rusya'da faaliyet gösteren D. Türkistanlıların çıkardıkları «Türkistan Avazı» isimli gazetenin sekizinci sayısında çıkmıştır.

HER ŐEYİM VATANIMDA KALDI (*)

Men tuğulup oynap ösken cennet kebi bağler kaldı
Yepyeyşillik kün körülmes bağı bostan taller kaldı
Bezm eyleşip, meşrep kurup, sazlar çelip dap'ler urup;
Simiz, simiz koylar kesip, ötken acip bağler kaldı...
Astın igiz yar bağrinda suler akıpken koynida
Kuşlar sayrap ber yanida yeşil mehmel kırler kaldı.
Tuyluk paklan pada sekrep yürgen yayla kaldı,
Bir yanida bağlığı mol altın, kümüş tağler kaldı...
Erkıp etiz boylap akkan, çoruk çoruk oynap akkan;
Ak kümüş dek paldırlağan, balden tatlık sular kaldı.
Su boyida şıldırılaşıp, tazım ile baş igişip,
Men yitimni uzatişip leyli-mejnun taller kaldı...
Men tuğulup oynap ösken kızıl küldek bağler kaldı
İgiz igiz köp çiraylık yakut taşlık tağler kaldı.
İgiz tağnin yan bağrida suler akarırken koynida
Kuşlar sayrar her yanida yeşil yeşil kırler kaldı...
Çol'ler ara gerip başım, kurumaydır köz yaşıım,
Kıyametlik karındeşim, küyüm, canım dostler kaldı.
Kaldı yurtum, kaldı tehlim, kaldı minın hürî cennetim,
Yav kulında kara bahtlı altın bişik yurtum kaldı...

Abdürrahim ÖTKÜR

(*) Bu şiir 1949 yılında Doğu Türkistan'ın Kızıl Çin tarafından işgal edilmesinden sonra göç yollarındayazılmış olup, D. Türkistan'ın ateşli şairlerinden olan Ötkür, maalesef hürriyetine kavuşamadan Kızıl Çinliler tarafından yakalanmıştır. Şairin diğer şiirleri maalesef elimize geçmemiştir. Son olarak Rusya'dan alınan bilgilere göre Ötkür'ün hapishaneye götürülürken anasına veda ettiği şiiri ele geçmiş olup, biz de kitabımızda Ötkür'ün bu ikinci şiirini sunuyoruz :

«Ana can, yadımdadır ak süt berip bakęanlerin
«Ana can, yadımdadır ak süt berip bakęanlerin
Tün kiçeler uhlımay, tinmay azap tartkanların,
19 yaşıım geçe emgek bilen baktın meni,
Razi bolgil can Ana emdi görelmey sen meni...»

«ANAYURDA HASRET (*)

Aklar bulut örlep kökirep
Alkuka mu kar yağurur?
Ak bir saçlıg karı anam
Açıyu mu yaşların akıdur?
Karalar bulut örlep kökirep
Kar mu yamğur ol yağurur?
Karı yaşlıg ol anam,
Kayguta mu yaşın akıdur?
Yazkı bulut yaşlar kökürep
Yağmurlar mu ol yağıdur?
Yaşı kiçig alğanlarım,
Yaşların mu akıdur?
Küski bulut kökirep örlep
Köp mü yağmur ol yağıdur?
Köngül taşım ikki kiçig
Köz yaşların mu ol akıdur?

(*) Görüldüğü üzere yukarıdaki bu şiirde adsız şair, uzun ve zorlu göç yıllarından sonra; anayurtta kalanların nasıl olduklarını ve kendisi için ağlamaklı olup olmadıklarını sormaktadır... Şairi eski tarihlerde yaşadığı kullanılan (tarihi uygurca) dan malûm olmaktadır.

VATAN TUGİ

Men Türkistanlı, mağrur bir Türkmen,
Gururim ceksiz, yolum istiklâl...
Küreşde daim dostlarla şerikmen,
Tuğumuz nişâni yulduzla hilâl...
Tuğumuz bâ-misâli kök bilen taklit,
Kökning nişâni bizge de simvâl.
Bu tuğ astında minglâp mücâhid,
Küreşir almak-çun millî istiklâl...
Türkistan ölken, canı-can yurtim,
Nâming caranlar burrâ tillerde,
Sende kuvanip, açılsun bahrim,
Mehring çaylaşgan tâze dillerde...

Bulakbaş

TUGENMES ÜMİT (*)

Dilim derdimni kime eytey ey dost yârenler
Kilurmen giçe gündüz ğusse birle zâr-i giryanlar
Tökülür çeşmeden her «ah,» ile yüz derdu mercanlar
Vatan her aklıma kelse çıkar mîn âhu piğanlar
Gelin ey dostlar sahi yolge, baraylık, bitsin ermanlar...
Yüreğim pare pare boldi millet zârinde
Kebab boldi ciğer ahli vatan pirâkında,
Heme pikrim irur tesis millet temrakıda,
Tilimde tadlandım köhne hürriyet mezakıda;
Bu derdu gemim meni çok eyledi giryanlar...
Harap boldi o meş'um esaret zilletinde yığlığan
karındaşlar...
Nicat tapkay kesilgen baş hürmetinden tügenmes
ümit, dostlar...

Muhammed Kasım DAMOLLAM

(*) Bu şiir hicri 1353'de Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinden komünist istilâsından sonra arkasına baka baka hüzünle «ah vatanım» diye dertlenerek yazılmıştır.

Şiirin yazarı olan Muhammed Kasım Damollam ise, Doğu Türkistan'ın dinî alimlerinden olup, aynı zamanda 1933 yılında Hoten'de kurulan muvakkatî Hoten Millî Hükümeti'nin Maliye Bakanlığı görevini de ifâ etmişti.

Bu zat şu anda İstanbul'da ikâmet etmektedir.

SADIR ÖZİ HOHENZE

Tağmu Tağ uruşup yürüp,
Putlarım yeğir boldi.
Şalvuni kavap gılsam,
Bir tatlıg beğir boldi.
Yamulnin yağaçları,
Egiz garağay çenze.
Yamuldin geçip çıggan
Sadir özi hohenze.
Yamulda tola yetip,
Beşim bir guçağ boldi.
Men yamulni teşkende,
Qaurğam piçag boldi.

Sadir PEHLIVAN (*)

(*) 1798 yılında dünyaya gelen Sadir Pehlivan, Doğu Türkistan'ın yetiştirdiği bugünkü deyimle milltan şairlerinden birisidir. O tıpkı Karacaoğlan gibi Yunus gibi Doğu Türkistan halkının ölmez bir kahramanı olduğu gibi, aynı zamanda da büyük bir ozanı olmuştur. Sadir Pehlivan'ın diğer bir ayrı özelliği de şiirlerini kendisinin beslemesidir. Bu nedenle Sadir Pehlivan'ın şiirleri Doğu Türkistanlıların dillerinden düşmemektedir. Bu halk kahramanı ve halk şairi Sadir Pehlivan'ın şiirleri ünlü Rus bilgini Radlov tarafından bir Uygur Türkünün yardımıyla toplanmış olup, 1886 senesinde Petersburg'da kitap halinde neşredilmiştir.

TUTKIN (*)

Gevdede ot, içde calın, közde cas
Künü, tünü kayğı cutkan sorlı bas,
Saban tösek, dim, karanğı catağı,
Nanı kara, çayı kara, karnı aç...
Kün tüsürmes meyremi çok kara tas
Ağarmayma munday üyde kara çaç,
Cakında çok canı açıytın cakın cüz,
Tas bayırlar onğyına karamas...
Carık savla-ne ay, ne kün körsetbes
Cakının oy bavrımen istertmes,
İş sanavlı, söz-aytuğa erk çok,
Öz kolimen unamdı tün piçtirmes...
Kayğılanba, sorlı tutkın, iç ne etbes
Kün batkanmen tang etbaytın tün cetbes
Er cürekti azamttın basına
Bul çalğanda neler kelib, ne ketbes...

Mağcan CUMABAY

(*) Şiir, Büyük Türkiistan'ın bir bölümü olan Kazakıstan'ın yetiştir-
diği büyük şairlerden Mağcan Cumabay'a ait olup, görüldüğü üzere
kazak lehçesinde yazılmıştır.

TÜRK ELİ (*)

Türk Eli, ey büyük aç közinni..
Aç közin, bir gara cahanga..
Sen kimnin oğlusan? Oylasançı..
Senge bunça horlıg yaraşmas.
Türk Eli, ey büyük aç közinni..
Aç közin, bir gara cahanga..

FİTRAT

(*) Şu şiir Büyük Türkistan'ın büyük şairlerinden Fitret'in bir şiirinin bir bölümüdür. Türkistan'ın büyük simalarından olan Fitrat'ın yazdığı bu şiir, bütün Türk Eli'nin birlik şiarı olmuş, fakat mefkûre meydanında yok olacaklarını anlayan Sovyet hükümeti, Fitrat ile herkesin ilişkî kurmasını yasakladı ve 1921 inci yılı «Çağatay Edebiyatı»nı yok etti. Bunun ardından millî şlar duygusunu geliştiren büyük insan Fitrat ve onun birçok şair arkadaşları «milletçi» «halk düşmanı» ithamlarıyla öldürüldüler.

S Ö Z L Ü K

— A —

Ābad		Ābat, gelişmiş.
Acip		Acayip
Açatti		Ayırdı
Acıyu		Acıyarak
Açıytın	(Ka.)	
Açaydep		Açmak için, çözmek için
Açılmasdın		Açamadan, açmadan
Adem		Adam, insanlar
Adaşkan		Yolunu şaşırmiş
Ağarmayma	(Ka.)	
Ağiydu		Akıyordu
Ağyar		Karanlık, gece
Ahir		En sonunda
Ahli		Ehli
Ahu-dadı-ğa		Ahû - feryadı
Ahurgansarı		Feryadı
Akar		Geçerli olur, (manasında)
Aktimi		Aktımı
Alğur		
Alğurçeğim		
Alkuka	(T.U.)	Hep
Alalmasdın		Almadan
Aldım-dan		Önüm-den
Altun bışik		Altın beşik
Amiti		Kismetl
Anber		Güzel bir koku
Anğa		Ona
Angyına	(Ka.)	
Apet		Afet

Aptap		Güneş
Artık-tır		Artmış-tır.
Aram		Rahatlamak
Ast-ında		Alt-ında
Āvaz		Ses
Aytuğa	(Ka.)	
Ay nûri		Ayın ışığı
Azamttın	(Ka.)	

— B —

Bahrim		Baharım
Bağri		Bağrı
Balam		Çocuğum
Balam hayatım		Öz çocuğundan daha fazla sevdiği yer
Bargasi		Gitmek arzusunda
Baraylık		Varalım
Barlık		Varlık
Barmak		Varmak
Barmay		Varmasa, varmayalım
Bas	(Ka.)	Ez-
Baş tartkanda		Başına geldiğinde
Bais		Konu
Bovak		Bebek
Baybirip		Boş verip
Beğir	(T.U.)	Ciğer
Beğişlep		Bağışlayıp
Begūnah	(Arap)	Günahsız
Behişt		Cennet
Ber		Ver
Bergūsū		Verecek, vermek isteği
Bes	(Arap)	Yeter, tamam
Bet		Yüz
Bendi		Düğümü
Beşim	(T.U.)	Saçlarım
Beşim		Başım
Beşida		Başında
Bezeptu		Bezmiş

Birle
Bitkeni yoktur
Bizinsen
Bolğanceği
Bolgil
Bolginin
Bolgu-sı
Bolattı
Bolmiğay
Bolmiğaç
Bolmattiği
Bop, bolup
Bovilar
Boylap
Bölgen
Bulubül
Burrâ
Burun
Bütkül

Berdber
Bitmemiştir
Bezensin, süslensin
Olduğu kadar
Ol
Olduğunun
Olacak
Olmuştu
Olmuyor
Bulunmadıktan sonra
Olmamış mı
Olup

Etrafı şöyle bir gezmek
Bölen
Bülbül
Berrak
Eskiden
Tümden - Büsbütün

— C - Ç —

Cas	(Ka.)	Yas veya Genç
Caranlar		Çınlar
Calın	(Ka.)	Alev veya Yalvar
Cakın	(Ka.)	Yakın
Carık	(Ka.)	Işık, aydınlık
Cahan	(Öz.)	Cihan
Catağı	(Ka.)	Yatağı
Câpa		Cefâ
Cay		Yer
Canu-tenge		Can ve cisme
Ceğer		Çiğer
Cerehat		Yara-lar
Çenksiz		Eşsiz
Cem bolup		Bir araya gelip
cetbes	(Ka.)	
Cıl	(Ka.)	Yıl
cim		Sakin, sessiz, sükût
cok	(Ka.)	Yok
Cutkan	(Ka.)	Yorgan

Cuvap		Cevap
Cuda-lık		Ayrı-lık
Cuğulgan		Koşan
Cüz	(Ka.)	Boy-kabille
Cürek	(Ka.)	Yürek
Çala		Yarım yamalak kalan
Çarçap		Yorulmak
Çapti		Vurdu
Çaknap		Diş titremesi
Çaç		Saç
Çak keter		Taşların birbirine çarpması sonucu çıkan ses
Çak		Taş sesi
Çeği		
Çençe		
Çelişta		
Çeğmek		Düğüm
Çenze	(T.U.)	Ağaç
Çidasan		Dayansan, dayanmak
Çin yürek söz		Yürekten söz
Çin		Asıl
Çiraylık		Güzel-lik
Çiş-i		Diş-i
Cüş		Düş
Çüşleşke		Düştükten sonra
Çüşken		Düşen

— D —

Dada		Baba
Dadın		Feryat
Dağı		İz-i, belirti
Dayim, daim		Daima
Denâ		Zeki
Derya		Nehir
Dertmend		Derdi çok, gamlı
Devzah devzeh		Cehennem
Devzahdın		Cehennemden
Derd-u mercanlar		Derdim mercanlar gibi döküldü
Deken		Diyen
Detti		Diyordu

Demigin		Deme, söyleme
Dehan, dilhan		Çiftçi
Dest turup		Hemen kalkmak
Demni	(Fa.)	Nefesle görüşmek
Dit		-di, -dı
Dilge yakmas		Hoşa gitmez
Dilber-u		Dili ve kendisi güzel
Dildar		Dili tatlı
Didar	(Fa.)	Yüz görüşme
Dil tari		Gönlün sesi
Dim		
Dil		Gönül
Dır		Dur
Dok		Vurdu, vurma sesi
Döm		Bomba sesi
Duniya		Dünya
Dotmuş		Köşe, köşe

— E —

emdi		Şimdi
Eda		Yok
Edi		İdi
Egi-si		Sahib-i
Egir		Eğri-büğrü «çukurlar»
Egiz, Igiz		Yüksek
--Edek		-nun gibi, -dek.
Efsus		Ne yazık ki
Elendilü		Başkasının gönlü
Enşan		Şanlı
En		En
--Ep		-ip, -ap
Erk	(Öz.)	Hürriyet
Erkip		Saray
Erman		Eyvah, «vah»
Erke		Erkeğe
Emgek		Meme veya emzik
elem-û		Elemli
Esli-mu		Aslı-mı
Eşçar		Eşçar
Etinşırğa		Dinleyici

Etbës	(Ka.)	
Etbaytın	(Ka.)	
Eytmek		Söylemek
Eytkin		Söyle
Eytar		Söyler
etek		Yeryüzünün çevresi
Etilip		Atılıp
Eyipkâr		Kulak asmak
Erik		Arık

— F —

— G - Ğ —

Gamguzar		Gamçeken
Gamda		Gam çekmekte
Gamhâne		Gamhâne
Gam yeydiğar		Gamlı, gam yiyen
Garağay	(TU.)	Çam
Gayivâne		Onu görmeden, hiçbir şey bilmeden
Geme		Nefes
Gemim		Nefesim
Gep		Söz
Gepim		Sözüm
Gevdem		Gövdem
Gerip		Garip
Gezep		Gazap
Gıza		Gıda, yemek
Gilem		Kilim
Giryan-lar		Hıçkırık-lar, feryatlar
Gonça		Gonca
Gömide		Nefesinde (yüreğinde)
Gömini		Nefesini (yüreğini)
Guççl		
Gusse		
Gunça		Açılmayan çiçek, gül
Güdlirise		Gürlese
Gülzar		Güllük - gülüstanlık
Güldar		Nar çiçeği

Guçag
Guvacı

Kucak
Şahit

— H —

Halis
Hâmuş
Hâra
Haridanın
Hardukın
Hat
Hatnın
Haza
Hekki

(Fa.)

Saf
Susmuş
Kara
Sahip çıkanın
Sıyrılmak
Mektup
Hattın
Musibet

Heli
Helik
Helaket
Hem
Herdem
Hergiz
Hetta
Hever
Heverdar
Hitay
Hiyal, heyal
Ho
Hoşuk
Hösnige
Hösün
Hökmin
Humar
Huşyar

(Çln)

Daha
Helak olmuş, ölmüş.
Dahi, daha, hem de
Her zaman
Hiç bir zaman
Hatta, mesela
Haber
Haberdar
Çinliler'e verilen ad.
Hayal
İlk, birinci
Hoşluk, güzellik
Güzelliğİne
Gül gibi güzel
Hükmin
Neşeli
Akıllı, zeki

— I - İ —

İgişi
İgiz
İdir
İkki
İngigan
İngirar

Yüksek
Budur
İki
İnleyen, ağlayan
İnfilak

İrip
İrur
İssiğ
İşletgüel
İşenmey
İpar
İzıp
İzden
İngiratti
İllik
İcre

Erir
Erer
Sıcak
İşletilen
İnanmay-
Hindistan'da güzel kokulu bir ot., mis.
Ezip
Arayıp, takip edip
Ağlattı

İçerisine

— J —

Jiğla-mak
Jil
Jürek
Juyatti
Jütum
Jumuş

Ağlamak
Yıl
Yürek
Yıkadı
Yurtum
Yumuş, yummak

— K —

Kafas
Kaddin Kotarsin,
Kadaldı
Kâhır
Kaliğac
Kakkanda
Kançe
Kandak
Kanmiğan
Kamiti
Kangkip
Kaptu
Kara Çeğmek
Karanğutağ
Karakuram
Karap
Karağan
Kârizdar

Kafes
Boyun yükselsin, terakki etsin
Sağlandı
Kâhır
Bir kuş ismi
Çırtığında
Ne kadar
Nasıl
Doyamamak, manevî doyumsuzluk
Kısmeti
Birden yukarı bakmak
Kalmış
Kara düğüm, Musibet
Doğu Türkistan'da «Karanlık» Dağı.
Doğu Türkistan'da «Karakum» Dağı.
Bakıp
Bakmış
Borçlu

Karikal		Karakaş
Kaşıda		Yanında, karşısında
Kasrımda		Köşkümde, sarayımda
Kaygımağil		Kaygılanma
Kayguta	(TU.)	Hasret çeken
Kaygılanba	(Ka.)	Kaygılanma
Kayda		Nerede
Kaydağ		Nasıl
Kaytmas		Geri gelmez
Kayerlerge		Nerelere
Kaysı yakka		Ne yana
Kebir		Kabir
Kedimi		Gölgesi, Ayın ışığı.
Kaledur		Geliyor
Kekirip		Dağılıp
Keplidi		Kapladı, sardı.
Keng		Geniş
Kengri		Genişçe
Ketken		Giden
Ketgeç		Gidince
Ketbes	(Ka.)	
Ketidın		
Kıldım		Ettim
Kiya, giya		Yerden çıkan şeyler, ot gibi.
Kinğak		
Kısas Hançerl		Öç almak, intikam duygusu
Kıymay		Kıymadığım
Kındıkim		Göbeğim
Kişen		Zincir
Kızganmas		Merhametsiz
--Ki		-daki
Kiçiğ		Küçük
Kirğa		Kır'a
Kiygitip		Oyup, deşip
Kişim		
Kiçe		Gece
Kineydu		İstiyor, arzu ediyor
Kiyip		Kesip, kurutup
Kirişip		Kilitlenip

Korkunuç
Kol
Köpsen
Köydürmek
Koçımu-koça
Ködek
Komdinkan
Koğun
Köng
Köklüm
Kökni
Kök
Körpe
Köz
Köngül
Könül
Köngültaşım
Kökirep
Körelmey
Kozğalış
Koygannı
Köksün
Kökrikige
Köysen
Köyümen
Köknar
Köp
Kulup
Kutulmak
Kudalmak
Kumulgan
Kuvanip
Kulında
Kulli
Kuyaş
Kuyma
Kûmçak
Kurganda
Kütüp
Küreç

(Arap)

Korkunuç
Vâdi
Yandırmak
Köşeden, köşeye
Genç çocuk
Kara leke
Kavun
Göklem
On tarafı
Gök
Yere oturulmak için serilen yatak
Göz
Gönül
Gönül
Gönüldaşım
Kükreyerek
Göremeyeceksin
Ayaklanma
Koyanı
Göğsün
Göğsüne
Yansan
Yanıyorum
Nar Çiçeği
Çok
Kilit
Kurtuluş
Gömülen
Güçlenip
Hepsi
Güneş rengi
Eritmek
Kurulduğunda
Gütmek
Mücadele

Kün	Aydınlık, güneş
Küyüm	İçin, ateşim (köyüm)
Kül	Gül
Küldök	Gül gibi
Külkisi	Gülüşü
Küç	Güç, zor
Kümüç	Gümüş
Küzki	Güzdeki

— L —

Leb, lev	Dudak
Lütpeylep	Lütfeylep
Leyli-Mecnun	Leyla ile Mecnun
Lenta	(Rus) Şerit
Lenta Çakmak	Şimşek ışığı

— M - N —

Manğa	Bana
Mazâ	Mezar
Mecnun	Mecnun
Mecnun Tal	Sarmaşık dal
Mehring	Güzelliğin
Mekkât	
Mengü	Bende
Mengi	Benki
Mengz	Al yanak, kırmızı renk
Mengülük	Ben bile
Merre	Bir kere
Merhem	Merhem, ilaç
Meyremi	
Mezakıda	
Mezgili	
Min	Bin
Minin	Benim
Minen	Bana ait
Minglâp	Binlerce
Mihriban	Yanık, üzgün
Mirâdım	Muradım
Mol Altun	

Momam
Moşu
--Mu
Mundağ, munday
Mûngluk
Munça
Naçar
Nah
Naliga
Nâdan
Nan
Nem
Neme
Netey
Nesipku
Nemiga, nimişku
Niğar
No, nor
Noti -ni
Nêrê
Nicât

Büyük annem. «Ebediyatta geçer.»
İşte bu
- mi, -mı
Böyle

Bu kadar
Çaresiz
Hemen
Ağlamasına
Cahiliyet
Ekmek
Göz yaşı
Ne, nedir?
Ne yapalım
Nasip
Neden, niçin

Su oluşu
Damar-ını
Feryat

— O - Ö —

Oçum
Ok
Oralğay
Orden
Ornıda
Ortansın
Osüp
Ot
Oştulsa
Otluğ
Oy
Oylapıdim
Oylasançı
Ögeydu
Öksüp
Ölkem

(Ka.)

Biraz
Mermi, kurşun
Örtünen

Yanında, önünde, yerinde
Utansın
Terakki kılıp, büyüyüp
Ateş
Kırılma
Ateşli

Hazırladım
Düşünsene
Üvey-di.
Yetim, gibi başı öne eğik.
Ülkem

Öpkem
Örlöp
Örnında
Örük
Örüllp
Ösken
Östüm
Ötdi
Ötkeçgüç
Öy

Öfkem
Gürleyerek
Yerinde
Kaysı
Devrilip
Geçen
Geliştim, büyüdüm.
Geçti
Hızla akan su
Ev

— P —

Paklan
Pada
Paldırlağan
Pacle
Pare pare
Pay-petek
Payimal
Pelek
Perzent
Peslimu
Posiler
Pesrining
Peyt
Pıçağ
Pıçtırmes
Pığanlar
Pırâkında
Pıçağ bilemek
Purak, pırak
Pürkise
Pütüp

(Fa.)

(Fa.)

(Ka.)

Feda

Facia

Ayaklarına kapanma

Ayak altında ezilen

Felek

Çocuk

Faslı mı, mevsimi mi

Fırsat

Bıçak

Pığan

Pırâk

Bıçağın keskin olması için sürtmek.

Elem

Kükrese

Bitip

— R —

Rast
Reptar
Riski
Ronak

Doğru

Güzel ve çabuk yürüyen

Rızkı

Tekrar canlanma, hayata dönme

— S - Ş —

Salgan		Salan
Sâvuk		Soğuk
Salkınlamak		Serinlemek
Sayrar		Öter, ağlar
Sayrap		Ötüp, ağlayıp
Sahnı		Dahni
Samdet Ana		Özel isim
Sâhi		Doğru
Saban	(Ka.)	
Savla	(Ka.)	
Sanavlı	(Ka.)	
Sangiyip		Solup
Saylven		Gölgelik
Saçılmas mu		Bozulmaz mı
Semum yeli		Semum yeli
Sergek		Uyanık
Sekrep yürgen		Sekreyerek yürüyen
Seydihan		Özel isim
Sevir		
Sersan		Sersem
Serik		Seyrek, ara-ara.
Sebde		Safta
Sepip		Döküp
Sinürmek		
Simas		Siğmaz
Sır		Sır
Simis		Şişman
Sırlardin		Sırlardan
Simval		Sembol
Sozar		Uzatır
Sozap		Uzatıp
Sorak sot		Sorgu - sual. Doğu Tüskistan'da bugün Çinlilerin icadı olan Sot Mahkemeleri bulunmakta olup, diğer adı halk mahkemesidir.
Soğ		Soğuk. Bu kelime konuşma diline aittir.
Sozgan		

Solalmazdın
Söyüp
Söret, sûret
Suzup
Suçî
Süyünür
Südreğen
Şad
Şalvun
Şaptuldek
Şadlık
Şamal
Şah kuyaş
Şahlap
Şermendez
Şerik
Şıldırlaşıp
Şunçe
Şunçelik
Şehini
Şumlar
Şûrû-gavğası

(Ka.)

(Arap)

Solmazdın
Severek
Resim
Güneşte yanmak
Su taşıyan sucu.
Sevinir
Süren, sürükleyen.
Dilşat, sevinmek

Şeftali gibi
Sevinçlik
Rüzgâr

Oynap
Rezil, resva olan.
Ortak, beraber

Bu kadar
Ancak bu kadar

Şür-ü gavğası

— T —

Ta
Tağ
Talay gep
Tal
Talik
Tahde
Tang
Tangni
Tamır
Tapkay
Tapmak
Tartatti
Tartkan
Tartkuluk
Tas

(Ka.)

(Ka.)

Dağ
Birçok söz
Dal

Alihte

Sıkıntılı
Damar
Bulalım
Bulmak
«Kol ile» çekmek
Çeken
Çekelim

Taşlamak
Tatılap
Tatlıp
Tâze
Tazım
Tebranmaz
Tehî
Teki, teğl
Tekişl
Teğdir
Tehlim
Tell
Telmürüp
Telikip
Temip
Temrakıda
Tehsin
Tentirep
Tengşelmes
Ten
Tengtuş
Tes
Tesviç
Teşmek
Teşilmes mu
Terim Derya
Tepti
Teverrüh
Tilgaç
Til
Tın
Tin
Tilar
Tinmay
Titirlişip
Tınşarga
Tınşap
Tiz
Tola
Tohu

Taşlama sözler
«Hırpalayarak» çekmek
«Korkudan» titremek
Yeni

Kıpırdanmaz
İnşaallah
Yerin altı
Dikilişi
Takdir

Ekmek için düşünmek
Ağlaya ağlaya ölmek.
Damlayıp

Aferin
Yolunu şaşırıp
Değişmez
Can
Denk, aynı
Abes
Sezmek
Delmek

Deşilmez mi
Doğu Türkistan'da Tarım Nehri.
Tüfeyli
Nimet
Dilci, çok konuşan
Dil
Ses
Nefes
Diler, ister.

Titreyip
Dinleyici
Ağlayarak dinledi
Tez, çabuk
Dolu, çok
Tavuk

Torgay		Bülbül gibi öten bir kuş ismi
Topa, tuprak		Toprak
Tomgan yaşı		Bülûğ yaşı. Bülûğ yaşına ermemiş.
Tömür, temir		Demir
Törülüp		Pişmanlık duygusu «Hayata gelme- seydim»
Töse	(Ka.)	
Turar		Duruyordu «-Bakar-» anlamında kul- lanılır.
Turmay		Durmuyarak
Tuğulmak		Doğmak
Tutkin	(Ka.)	
Tuyluk		Toyluk
Tuyattl		Duyuyordu.
Tün		
Tükeydu		Biter, bitiyordu.
Tün yerlmdâ		Gece yarısında,
Tütek		Duman, sis
Tügül		Değil
Tüben		Aşağı olan, hor görülen
Tüş		Rüya
Tüs		Yüz
Tüsürmes	(Ka.)	

— U Ü —

U	O
Unın	Onun
Uçmak	Cennet
Uçmakdek	Cennet gibi
Uhlamak	Uyumak
Ukuldi	Duyuldu
Ular	Onlar
Ulgirmek	Yetişmek
Uni	Onu
Unın	Onun
Unamdu	Kabul eder mi
Uruş	Savaş, kavga
Uruşup	Savaşarak, savaşıp
Urğan	Vuran

Uşol
Uygamak
Uzatişip
Uz Mayse
Ügetmek
Ülgürmes
Ülke
Ün
Ünliri
Ünüp
Üy
Üyde
Üzi, özi

O
Gözünü açmak
Uz körpe
Öğretmek
Yetişmez
Benzeyen
Ses
Sesleri
Meydana çıkmış
Ev
Eyde
Kendisi

— V —

Vaba
Vakiraydur
Veyrân
Veyrandek

Veba
Bağırmaktadır
Viran
Viran gibi

— Y —

Yadımda
Yağaç
Yak
Yakmas dlt
Yakka
Yakut
Yalın
Yalın ayak
Yalkunı
Yamğur
Yamul
Yanrar
Yanğa
Yârenler
Yaş
Yaşna
Yaşnap
Yaşlar
Yasalğan

(TU.) Aklımda, hatırımda
Yok
Duvar
Yakışmazdı
Yana
Yakut, süslü taş.
Yalın ayak, çıplak.
(TU.) Yağmur
Hapishane
Gürler
Saldırgan, düşman.
Yâren
Genc
Yaşa
Yeşillik
(TU.) Hayat bahşeder
Yapılan

Yaşıda		Yaşında
Yatur		Yatar
Yat		Yad, dış.
Yatattı		
Yav		Saldıran, düşman
Yavler		Saldıranlar, düşmanlar
Yavğa		Düşmana
Yavni		Düşmanı
Yaygan		Yaymış
Yayrar		Oynar
Yayrap		Oynayıp
Yaymak		Sermek
Yazkı	(TU.)	İlkbahar
Yeğir	(TU.)	Yara
Yeki, yelke		Omuz
Yel		Yel
Yen		Kol
Yengen		Yenen
Yencilp		
Yem		Yutulacak şey, yok etmek.
Yer bağı		Yerin kalbi
Yerning beti		Yeryüzü
Yeşim		Yaşım, «gözyaşı»
Yeş		Çöz
Yeşilmesmu		Çözülmez mi
Yeşnğan		Yeşerdi, yeşermiş
Yetkenge		Yetene, kadar
Yetküci		Yeter
Yetküz		Götür, yetiştir.
Yette		Yedi «Rakam»
Yezi		Kışlak, kışla.
Yığlağan		Ağlayan
Yıdliğ		Kokuluk
Yiltiz		Yıldız
Yiltizli cerahatlar		Kök salmış, derin yaralar.
Yirak		Uzak
Yitim		Yetim
Yitimni		Yetim olanı
Yoşurun		Gizli
Yögeydu		Sarıyordu

Yumran
Yumşak
Yutka
Yuyattı
Yuyulup
Yürgen
Süsüp
Yüzidin

Yolmak
Hafif, yumuşak
Yurtuma
Gitti, yok oldu
Yıkanıp
Yürüyen
Hz. Yusuf
Yüzünden

— Z —

Zâr	(Fa.)	Susamak, özlemek
Zâri	(Fa.)	Susamış, özlemiş
Zağlar		Zağlar
Zer	(Fa.)	Altın
Zehir		Zehir
Zenit, ziynet		Güzellik
Zeng	(Fa.)	Pas
Zedâ		Ezilmiş
Zinhar		
Zok		
Züleyğa		Züleyha. Hz. Yusuf'un eşi.

AÇIKLAMA

Yukarıdaki söz dizisinde görüldüğü üzere birçok kelimelerin karşılığı boş bırakılmıştır. Aslında karşılıkları boş bırakılan kelimelerin anlamlarını bulmak bir mesle teşkil etmez. Bir çok sözlüklere bakılarak, kelimelerin manaları bulunabilir. Lâkin Uygur dili, çağatay dili daha doğrusu lehçesi çok zengindir. Bir çok kelimelerin esas anlamları, edebiyatta değişmekte, onlarca anlam ortaya çıkmaktadır. Türkçede olduğu gibi Uygur Türkçesinde de, kelimelerin birleştirilmesiyle değişik anlamlar meydana gelmektedir. Lâkin kitabımızın başında da belirttiğimiz üzere bu konuda ilmî bir çalışmada ve hatta planlı bir çalışmada bulunamadık. Kısmet olursa ileride bu hatalarımızı telâfi edeceğimiz gibi, bu gibi konulara daha çok ağırlık vereceğiz.

KISALTMALAR

«TU.»	-Tarihî Uygurca
«Öz»	Ozbek şivesi
«Ka»	Kazak lehçesi
«Fa»	Farsça
«Rus»	Rusça
«Arap»	Arapça
«Çin»	Çince